

indi qədim Gəncəmiş başdan-baş Nizami nuruna boyanıbdır. Hər yerdə yubiley şərəfinə möhtəşəm işlər görülür. Ən böyük ehtişam isə ölməz şairin əsrlərin o tayından boylanıb gələn abidə kompleksindədir.

Nizaminin adı da, məzarı da əsrlərin o tayından Gəncə ilə qoşa gəlir. Yaxşı deyiblər, Ulular qəbri salavat çevriləsi bir ocaq, ibrətli bir hekayətdir. Nizami ruhu bu yerlərə qonandan bəri bu yerlər ziyarətgaha, dilək, ya tövbə, üz tutulası bir məkana çevrilib. Gəncənin gündoğanında Şeyx düzü belə yaranıb. İllər, yüzillər boyu zəvvarlar, müsafirlər burda ayaq saxlayar, gəlib-gedən qonaq-qara burda nəfəs dərər, ulu Şeyxdən xeyir-dua alardı...

Görəsən tarixin yaddaşına Nizami məqbərəsi kimin əliylə yazılıb, haçan və necə yazılıb? Bu barədə ilk soruq Qazi Əhməd Quminin, İskəndər bəy Münşinin əsərlərindən sızıb gəlir. Nəzərimizdə tarixin belə bir səhifəsi canlanır.

MƏQBƏRƏSİ

keçir. Nakam Həmzə Mirzənin qardaşı Abbas böyüyür, əzəmətli Şah Abbas kimi tanınır. Şah Abbas 1606-cı ilin mart ayında başının dəstəsiylə Gəncəyə gəlir. O da vaxtilə atası kimi məqbərənin yanında düşərgə salır.

Akademik Həmid Araslı yazır ki, "Nizami öldükdən sonra qəbri ziyarətgaha çevrilmiş, onun öz kəndinin gəlirlərindən başqa bizə məlum olmayan hökmdarlar və ya bivaris ölənlər tərəfindən bu məqbərəyə vəqflər edilmişdir. XVI əsrdə bu məqbərə gəlib-gedənlərə və yoxsullara hər gün yemək verən, müdərrisləri təmin edən bir xeyriyyə ocağı olmuşdur".

...1587-ci ilin soyuq qış günlərində Qəzvindən bir karvan baş alıb gəlir. Karvanbaşı da Soltan Məhəmməd Xudabəndəymiş – I Şah Abbasın atası. Bir qaynaqda deyilən kimi, Xudabəndə karvanla gəlib "rəhmətlik gəncəli Şeyx Nizaminin məqbərəsi yanında düşərgə" salır. Çadırlar qurulur, ocaqlar çatılır. Onun səhəri səş yayılır ki, karvanbaşının oğlu Həmzə Mirzəni gecə yatdığı

yerdə bir xaçpərəst düşmən xəncərlə doğrayıb... Aylar, illər

Dövrün amansız qovğaları zaman-zaman bu inam, iman yerinə güclü zərbə endiribdir. 1606-cı ildə Şah Abbasın yürüşü, 1752-ci ildə Hacı Çələbi ilə Gürcüstan valisi arasında baş verən döyüş, 1826-cı ildə, yəni Gəncə xanlığının süqutundan sonra qızıışan Rus-İran müharibəsi məqbərənin əvvəlki hörmətinə xeyli xələl gətirmiş oldu.

1875-ci ildə İran taxtının vəliəhdi Fərhad Mirzənin bu yerlərə ziyarəti ilə əlaqədar, gəncəli İskəndər bəy Axundov "Kavkaz" qəzetində yazırdı ki, "Şeyx Nizami məqbərəsinin tağı uçulub tökülüb, üstündə ilan və kərtənkələlər yuva salan künbəz, çovğun və istilər ucbatından o məzarı qoruya bilmir".

1879-cu ildə Həcc ziyarətinə yollanan Seyid Əzim Şirvani yolüstü məqbərəni ziyarət qılmış və gördüyündən təsirlənərək aşağıdakı rübaini söyləyibdir:

**Ey Şeyx Nizami, ey nizamı dağılan,
Ey Gəncədə izzü ehtişamı dağılan.
Olmuşmu səninlə mən kimi aləmdə,
Beyti, evi, məktəbi, kəlamı dağılan?!**

"Molla Nəsrəddin" jurnalı 1908-ci ildə hətta mal-qara tapdağına çevrilmiş yarıçuq məqbərənin məzəli bir şəklini də vermişdi. Altında da bu sözlər:

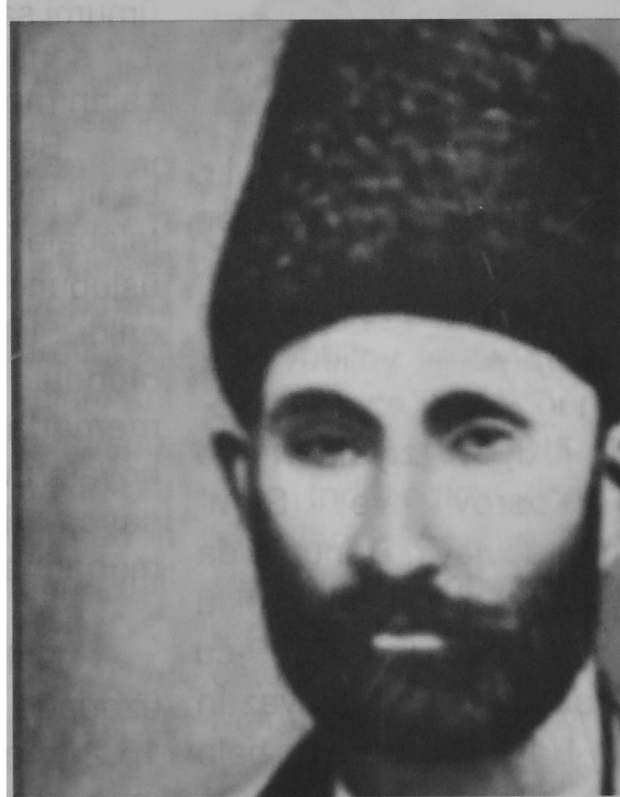
"- Camaat! Bu, əzim gümbəz şairi-məşhur Nizami Gəncəvinindir. Gəncənin fəxri olan bu mübarək yadigarı gəlin qoyunların ziyarətindən qoruyaq".

Dövrün mötəbər ziyalıları məqbərənin vəziyyətinə acıdılar, imkanı olan hər bir kəs türbənin təmirinə köməklik göstərüb əl tutmağı özünə borc bildi. "Molla Nəsrəddin" jurnalının təşəbbüsü ilə bu məqsədlə xeyli sərmayə toplandı. Əldə olunan vəsaitin məqbərədə aparılacaq bərpa üçün 1909-cu ildə gəncəli müəllim Mirzə Məhəmməd Axundzadə "Şeyx Nizami" adlı kitabçada nəşr etdirmiş oldu...

"Yelizavetpolskiye qubernskiye vedomosti" qəzetindəki (28 may 1909) məktubdan bir parça:

"...Əsgər ağa Adıgözəlovun və Ələkbər bəy Rəfibəyovun başçılığı ilə görkəmli müsəlman şairi Şeyx Nizaminin dağılmış abidəsini bərpa etmək məqsədilə, yeni ədəbi cəmiyyət yaranmışdır".

1923-cü ilin yazında, kimin ağına nə gəlsə, Nizaminin qəbrini şəhərin mərkəzinə - Cümə məscidinin heyətinə köçürməyi qərara alırlar. "Şeyx Nizami" kitabının müəllifi Mirzə Məhəmməd Axundzadə başda olmaqla bir qrup ziyalıdan ibarət heyət yaradılır.

“Yoldaş Stalin Nizaminin qardaş Azərbaycan xalqına məxsusluğu ilə bağlı şübhələrin aradan qaldırılmasının vacib bir məsələ olduğunu qeyd etdi”.

Şairin məzarının bərpası məsələsi yenidən diqqət mərkəzinə gəlir. 1939-cu il noyabr ayının 1-də Bakıda Nizami muzeyi yaradıldı. 1940-cı ildə isə şairin məzarı üstündə məqbərə ucaltmaq məqsədilə Moskvadan arxeoloji ekspedisiya gəldi. Tədqiqatlarda şəxsən iştirak etmiş İ.P.Şeblıkin “Nizami türbəsinin tarixinə dair” məqaləsində yazırdı ki, – XIII əsrdə tikilmiş məqbərənin ümumi sahəsi 101,12 kvadratmetr, hörgünün qalınlığı isə 1,7 santimetr olmuşdur. Ekspedisiya bu qərara gəlir ki, şairin məzarı üstündə abidənin ucaldılması vacibdir.

Bəs layihəsi necə olsun? 1926-cı ildə bərpa ilə bağlı müsabiqə keçirildi. Azərbaycan Politexnik İnstitut tələbələrinin layihəsi birinci yərə layiq görüldü. Lakin türk üslubundan gen-bol istifadə edildiyi üçün layihə kənar qaldı. 1930-cu ildə layihə üçün bir də müsabiqə elan olundu. S.Dadaşov və M.Useynov kimi kamil memarlarımızın hazırladıqları layihə də “tünd milli boyalarına” görə Moskvanı razı salmadı. 1939-cu ildə sayca üçüncü müsabiqə elan olundu və dünya müharibəsi neçə il bu işi gecikdirdi.

Nəhayət... 1947-ci ildə Şeyx Nizaminin məzarı üzərində yerli ağdaşdan məqbərə ucaldıldı. Hündürlüyü 15,2 metr, ümumi sahəsi 49 kvadratmetr olan bu məqbərənin 1947-ci ildə təntənəli açılışı baş tutdu. →

Pul yığılır, yer seçilir, məqbərədə qazıntı işləri aparılır. Köhnə qəbir söküləndə hələ təzəsi hazır deyildi. Qəfildən Mirzə Məhəmmədin ölümü ilə bu gərəkli iş yarımçıq qalır. Şairin sümükləri şəhər bağından yenə əvvəlki yerinə qaytarılır.

...1939-cu ildə İ.V.Stalin Kiyev ziyalıları ilə görüşündə gözlənilmədən “Xosrov və Şirin” poemasından bir parçanı əzbərdən söyləyir. Bununla da Nizami yaradıcılığına və şəxsiyyətinə münasibət köklü surətdə dəyişməyə başlayır. Bu görüş haqqında 1939-cu il aprel ayının 3-də “Pravda” qəzetinə məqalə yazan Ukraynanın tanınmış şairi Mikola Bajan bu barədə belə yazmışdı:

Lakin, qısqanlıq dalğası yenidən tüğyan etmiş oldu. Yubiley ərəfəsində Moskvanın təhrikiylə xəbis əl əltindən iş görürdü. Nizaminin qəbrindən çıxarılmış yazılı daş və digər əşyalar, onun tabutun üstündən götürülmüş kitabələr, Əjdər Ələsgərzadə tərəfindən oxunub tərcümə edilmiş sinədaşının müəmmalı şəkildə yoxa çimağı vəziyyəti baş-ayaq elədi...

Heydər Əliyevin qəbri nurla dolsun! Ulu öndər yetmişinci illərdə ölkəyə rəhbərlik edərkən Nizaminin 840 illik yubileyi ilə əlaqədar Moskvanın qarşısında məsələ qaldırdı ki, ölməz şairin məzarı üzərində ona layiq bir abidənin ucaldılması vacibdir!

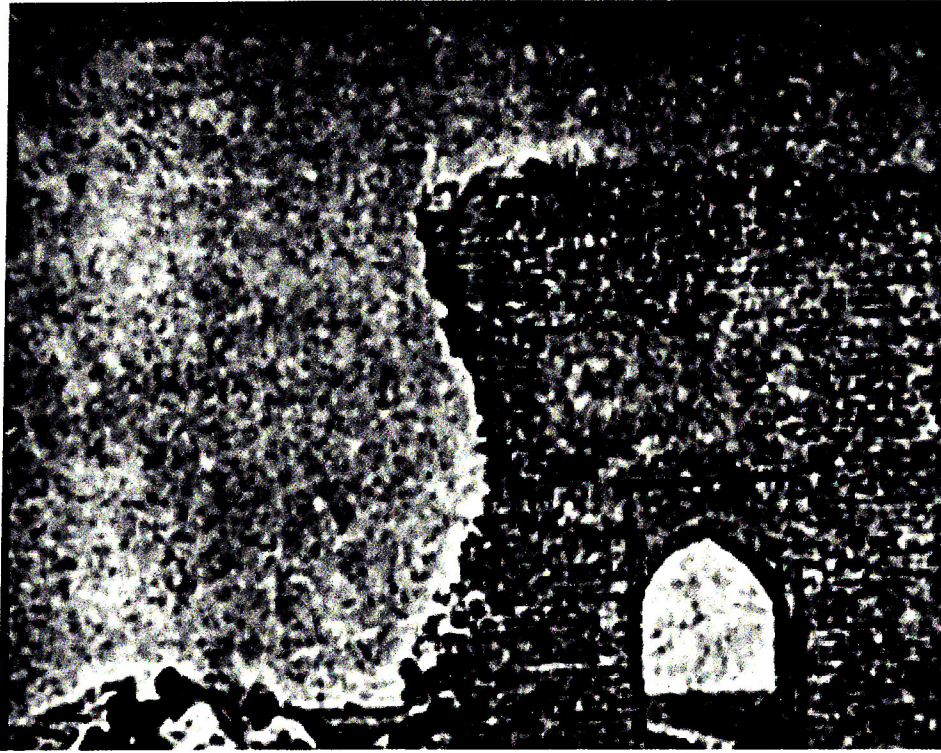
Açıq müqavimət göstərilməsə də, Moskvanın xəbis niyyəti yenə də duyulmaqdaydı. Rusların təşəbbüsü ilə məqbərə layihəsinin işlənməsinə yad millətin memarları cəlb olundu. Rəhmətlik Ulu öndərin cidd-cəhdi sayəsində yeni layihə o vaxt Gəncə şəhərində baş memar işləyən Fərman İmamquliyevə və heykəltəraş Qorxmaz Sücəddinova həvalə edildi. Milli memarlarımız tərəfindən əski oğuz üslubu ənənələrinə uyğun tikiləcək məqbərənin hündürlüyü 20,9 metr nəzərdə tutulmuşdu. Bu məqbərə Gəncənin simvoluna çevrilməliydi. Lakin Ulu öndərin Moskvaya başqa işə getməsindən istifadə edən qara qüvvələr məqbərənin bərpasını təxirə salmağa nail oldular.

Nəhayət, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Cəfər Qiyasinin (Görkəmli memar C.Qiyasi neçə ildir ki, "Qobustan" toplusu redaksiya şurasının üzvüdür – red.)

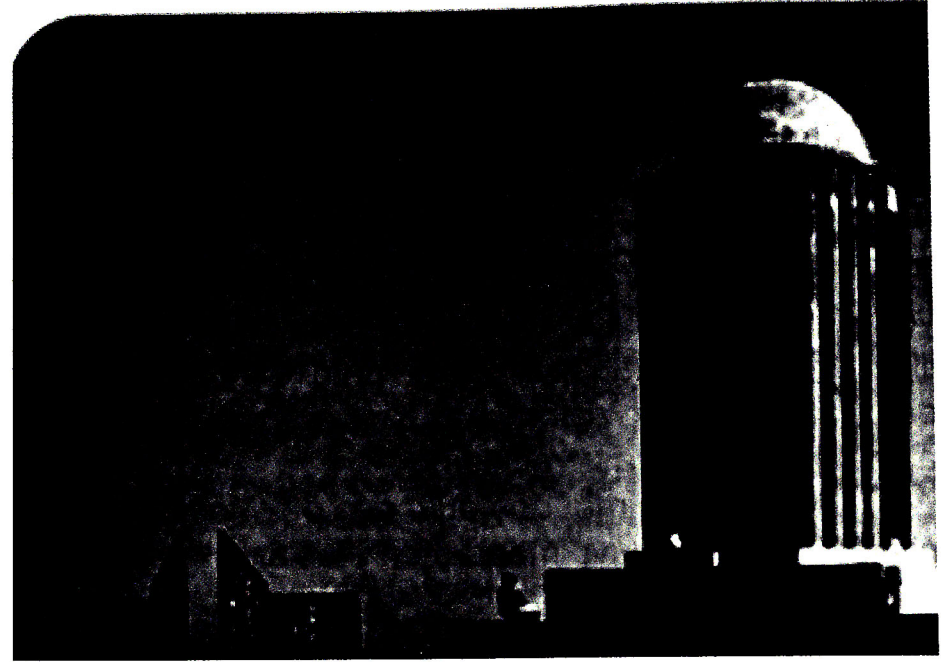
rəhbərliyi altında hazırlanan layihə üzrə məqbərədə təmir işləri 1992-ci ildə başa çatdırıldı. Lakin ulu Nizamiyə 850 illik yubiley təntənəsi layiqincə qismət olmadı. Hər şey doxsanıncı illərin burulğanında sönük-solğun, səssiz-səmirsiz ötüşüb getdi.

İndi qədim Gəncə başdan-başa müasir şəhərsalma tələblərinə uyğun şəkildə yenidən qurulmaqdadır. Nizaminin məqbərə kompleksi isə sözün əsil mənasında, dəyişilib, bu müqəddəs guşədə əsaslı bərpa işləri başa çatdırılır... Təqribən 40 hektar sahədə muzey yaradılır. Məqbərə və onun həndəvəri köklü şəkildə bərpa edilir, genişmiqyaslı abadlıq işləri aparılır. Bakı səmtində yolun

hər iki tərəfində uzunluğu 47 metr olan sədd – qala divarı ucalır. Məqbərəyə qədər olan ərazidə kitab-abidələr görəcəyik, hər abidənin bir səhifəsində “Xəmsə”yə daxil olan bir poemanın adı yazılır, digər səhifəni isə həmin poemaya çəkilmiş miniatürlər bəzəyəcək. Şəhərin mərkəzində isə Elmi-Tədqiqat Nizami İnstitutu artıq fəaliyyətə başlayıb.

Ölkə rəhbərinin tövsiyəsi ilə məqbərənin ən baxımlı yerində Nizami mərkəzinin inşasına hazırlıq görülür. Burada Nizami muzeyinin, əlyazmalar fondunun,

beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin yaradılması nəzərdə tutulub. Beləliklə, Azərbaycanın böyük oğlu, gəncəli Nizaminin ədəbi irsinin tədqiqi və təbliği sahəsində artıq yeni mərhələ ərəfəsindəyik...

Yazıdakı bəzi bilgiler dövrü mətbuatdan götürülüb...